

תפיסת הסולידריות החברתית בישראל –

אזרחי ישראל הערבים

ד"ר ליאמא דוידוביץ

המחלקה לכלכלה, ניהול וחשבונאות

המרכז האקדמי רופין

&

פרופ' לאה אחדות

המחלקה לכלכלה, ניהול וחשבונאות

המרכז האקדמי רופין

&

פרופ' סיביל היילברון

המכון להגירה ושילוב חברתי

המרכז האקדמי רופין

&

ד"ר ח'אלד אבו-עסבה

מכללת בית ברל ומכון מסאר למחקר, תכנון וייעוץ חברתי, ג'ת

יוני 2014

מסמך זה מציג את תוצאות הסקר שבחן את תפיסות הסולידריות בקרב אזרחי ישראל הערבים. הסקר נערך בחודש נובמבר 2013, והתבסס על מדגם מייצג של האוכלוסייה הערבית בישראל.

1. מטרת הסקר

מטרת הסקר הייתה להמשיך ולפתח את מדד הסולידריות החברתית בישראל, המתבסס על כלי שפותח ומיושם על-ידי חוקרים גרמנים. בהתחשב בכך שנמצאו קווי דמיון עם מדדים קיימים בישראל, מדד הסולידריות המוצע התייחס לתחומים נוספים וחשובים שלא נחקרו קודם בקנה מידה רחב בישראל. מבחינה תיאורטית, הפרויקט התבסס על עבודתם של Heitmeyer & Anhut (2000, 2002, 2005). מבחינה קונספטואלית, נבחנו יחסי הגומלין בין שלושה מושגים שהיו רלבנטיים למסגרת המחקר שלנו והם: קיטוב חברתי, שילוב חברתי וסולידריות (כאשר התפיסה של קיטוב חברתי משפיעה על מידת השילוב ברמת היחיד כמו גם ברמה המבנית והתרבותית), וכן המושג של תחושת הסולידריות. נושאים אלו לא נחקרו לעומק בישראל בעבר.

בשנת 2011, ערכנו סקר ראשוני על ההיבט ההתנהגותי ועל היבט העמדות לגבי סולידריות בחברה הישראלית. תוצאות הסקר הוצגו ביום עיון שנערך במרכז האקדמי רופין בחודש אוקטובר 2012, ופורסמו בחוברת "החברה הישראלית לאן? תפיסות הסולידריות החברתית בישראל". בהתבסס על תוצאות אלו, החלטנו ב-2013 להגדיל את המדגם של האוכלוסייה הערבית ולהוסיף נושאים שלא הובהרו קודם לכן.

לגבי העתיד, על מנת לבנות מדד אופרציונלי, יש להמשיך את הסקר על פני מספר שנים. בדרך זו נוכל להעריך נטיות ושינויי תפיסה בהקשר של סולידריות על פני זמן. נתונים אורכיים יאפשרו לנו ליצור מדד סימטרי של התנהגות ועמדות לגבי סולידריות חברתית בקרב האוכלוסייה הישראלית.

סקר 2013 הנוכחי התמקד רק באזרחי ישראל הערבים. ליתר דיוק, הסקר נועד לבחון את העמדות של האוכלוסייה הערבית-ישראלית כלפי האוכלוסייה היהודית-ישראלית, וכן את הזדהותם עם מדינת ישראל, מידת השילוב הנתפסת שלהם ותפיסותיהם בעניין סולידריות חברתית. העמדות של האזרחים הערבים כלפי המדינה כללו תפיסות של שוויון הזדמנויות ותפיסות לגבי החלוקה של פירות הצמיחה הכלכלית. תפיסת הסולידריות כללה ארבעה מימדים והם: השתתפות ומעורבות פוליטית, עמדות לגבי הדרה של "האחר", דרוויניזם חברתי, והתנהגות סולידרית במונחים של הנכונות לתרום ולהתנדב.

2. אוכלוסיית המחקר ומדגם

הסקר כלל מדגם של 454 אזרחים ערבים-ישראלים מעל גיל 18. טבלה מס' 1 מציגה את המאפיינים הדמוגרפיים של הנבדקים.

טבלה מס' 1: נתונים דמוגרפיים של המדגם

מספר	אחוזים	משתנה	מגדר
236	52.0	זכר	
218	48.0	נקבה	
196	43.2	פחות מ-12 שנות לימוד	השכלה
89	19.6	12 שנות לימוד	
61	13.4	תעודת בגרות	
21	4.6	השכלה על-תיכונית	
87	19.2	השכלה אקדמית	
359	79.1	מוסלמי	דת
44	9.7	דרוזי	
51	11.2	נוצרי	
229	50.8	18 – 29	גיל
129	28.6	30 – 44	
93	20.6	45 – 65	
387	85.9	מתחת לממוצע	הכנסת המשפחה
19	4.2	ממוצע	
45	9.9	מעל לממוצע	
333	73.3	כן	עובד/ת
121	26.7	לא	

מתוך 454 משתתפי הסקר, 52% היו זכרים, ל-43% היו פחות מ-12 שנות לימוד, ו-79% היו מוסלמים. 51% מהמדגם היו בגילאי 18-29 בעת עריכת הסקר. 86% מהמשפחות דיווחו על הכנסה נמוכה מהממוצע הלאומי, ו-73% מהנבדקים היו מועסקים.

3. השאלות העיקריות שנבחנו

בתוך המסגרת של פרויקט הסולידריות המלא, שבוחן את תפיסת הסולידריות החברתית בישראל, סקר זה התמקד במספר שאלות ספציפיות שהוצגו לאזרחיה הערבים של ישראל.

א. מהן העמדות של אזרחי ישראל הערבים כלפי סוגיות פוליטיות במונחים של השתתפות פוליטית (הצבעה בבחירות), עמדות כלפי פוליטיקה באופן כללי, ומידת שביעות הרצון מפוליטיקאים? איך הם מעריכים את שיטת הממשל?

- ב. מהן העמדות של אזרחי ישראל הערבים כלפי "האחר"?
- ג. מהן העמדות של אזרחי ישראל הערבים כלפי דרוויניזם חברתי?
- ד. מהי מידת ההתנהגות הסולידרית של אזרחים ערבים בישראל במונחים של התנדבות ותרומות?
- ה. מהי עמדת האזרחים הערבים כלפי המדינה?
- ו. איך תופסים האזרחים הערבים שוויון במונחים של חלוקת משאבים והזדמנויות?

4. ממצאים

פרק הממצאים של הדוח מחולק לשלושה סעיפי-משנה, כאשר כל סעיף מתייחס לעמדות של אזרחי ישראל הערבים כלפי מספר היבטים. הסעיף הראשון מציג תפיסות של סולידריות חברתית במונחים של:

- מרכיבים פוליטיים
- דמות ה"אחר" ואמון בו
- דרוויניזם חברתי ועמדות חברתיות
- התנהגות סולידרית

בסעיף השני מובאים ממצאים המתייחסים להזדהות עם מדינת ישראל ומידת השתלבותם בחברה. ולבסוף, הסעיף השלישי מפרט ממצאים הקשורים לחלוקה של משאבים סוציו-אקונומיים ותפיסה כללית את החברה הישראלית, יהודית וערבית גם יחד.

על מנת לפשט את הצגת הנתונים, הטבלאות הבאות מביאות רק אחוזים ומספרים של משיבים שהסכימו לחלוטין או הסכימו למדי עם ההיגד או השאלה.

א. תפיסות של סולידריות חברתית

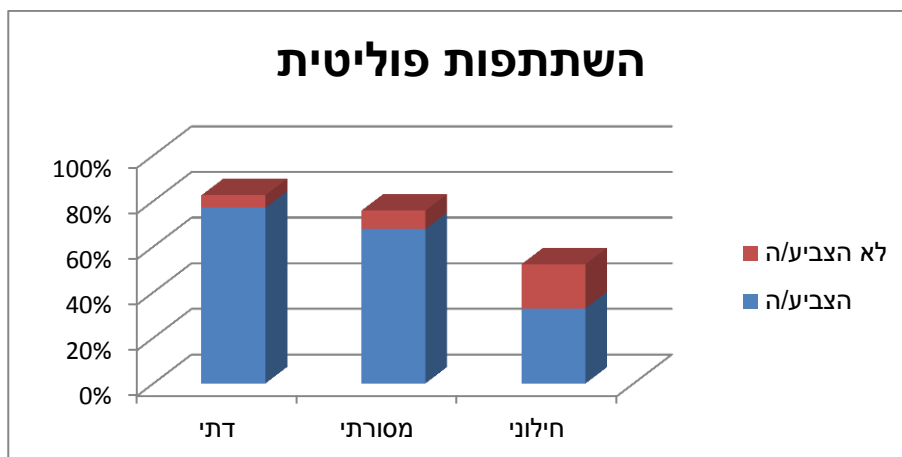
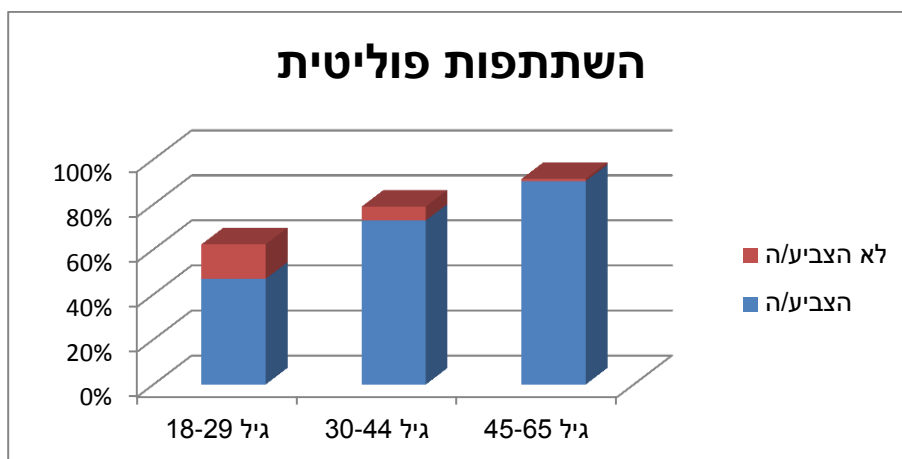
השתתפות פוליטית

הממצאים המובאים בטבלה מס' 2 מראים שההשתתפות הפוליטית בקרב האוכלוסייה הערבית היא גבוהה, בעיקר בבחירות לרשויות מקומיות. 83% מהאזרחים הערבים הצביעו בבחירות המוניציפאליות האחרונות; כ-90% מתכוונים להצביע בבחירות הבאות (בחירות שאכן התקיימו מספר חודשים לאחר שנערך הסקר). בערך שני שלישים מהם השתתפו באופן פעיל בבחירות הקודמות לכנסת, ו-17% חברים במפלגה פוליטית כלשהיא.

טבלה מס' 2: השתתפות פוליטית

מספר	אחוזים	השתתפות בבחירות האחרונות לכנסת (2013)
289	63.7	השתתפות בבחירות המוניציפאליות האחרונות
377	83.2	כוונה להשתתף בבחירות המוניציפאליות הבאות
408	89.9	חברות במפלגה פוליטית
79	17.4	

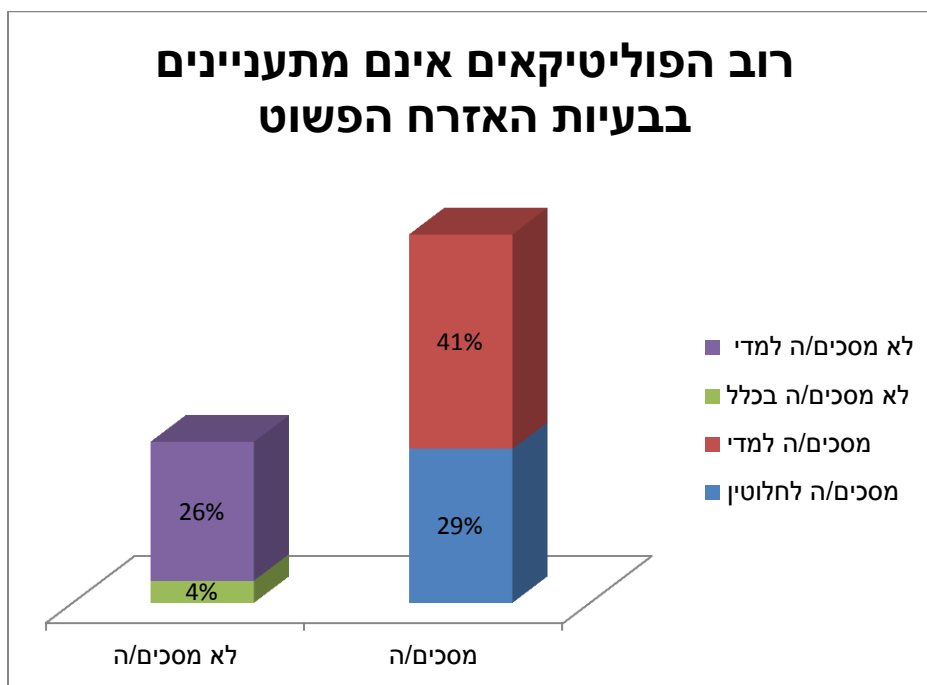
מרכיב ההשתתפות הפוליטית כלל את שלוש השאלות הראשונות (ראו טבלה מס' 2) בקשר להשתתפות בבחירות לכנסת ולרשויות מקומיות. ניתוח רגרסיה של המאפיינים הסוציו-אקונומיים שמשפיעים על היחיד מצביע על כך שאנשים דתיים יותר, אנשים משכילים יותר ואנשים מבוגרים יותר נוטים להצביע בבחירות. לא נמצאו הבדלים בין גברים ונשים. על מנת לפשט את הצגת הנתונים, הלוחות הבאים מציגים רק אחוזים של משיבים שהשיבו בחיוב לכל שלוש השאלות לעומת אלו שלא הצביעו כלל.

עמדות כלפי המערכת הפוליטית והתנהלותה

הנתונים מראים שאזרחים ערבים מאמינים ביישום מערכות ממשל דמוקרטיות בישראל וביכולתם להשפיע על מדיניות הממשלה, אך אין להם אמון בפוליטיקאים.

- הסקר מראה שרק 33% מהאזרחים הערבים מאמינים ששיטת הממשל הדמוקרטית בישראל אינה מיושמת כראוי ושיש לשנותה.
- הממצאים גם מצביעים על כך שרק כ-27% מהאזרחים הערבים מאמינים שלאזרחים אין כל השפעה על מדיניות הממשלה.
- אבל, רוב האזרחים הערבים (70% ומעלה) מביעים חוסר אמון במפלגות פוליטיות ובפוליטיקאים: 70% מהציבור טוענים שרוב הפוליטיקאים לא באמת מתעניינים בבעיות של האזרח הפשוט, ו-73% מסכימים שפוליטיקאים אינם מתכוונים למלא את הבטחותיהם.

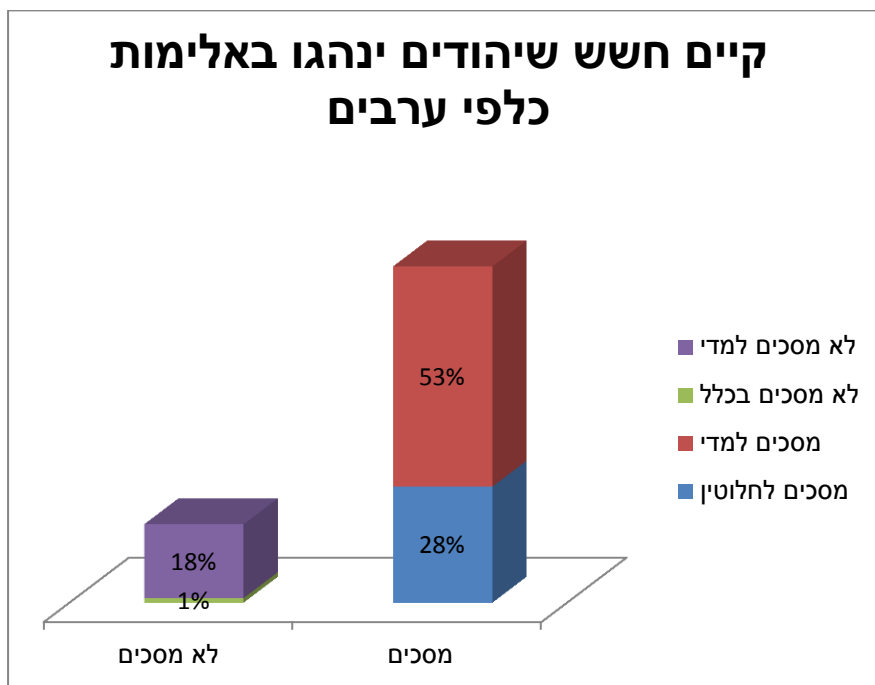
ניתוח רגרסיה מצביע על כך שמידת הסלידה מפוליטיקה גוברת עם רמת ההשכלה, הגיל, והיות האדם מובטל.

דמות ה"אחר" ואמון בו

בחינת הנתונים לגבי דמותו של ה"אחר" ואמון בו מראה שקיים חוסר אמון בין האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה היהודית, ושהאזרחים הערבים תופסים באופן שלילי את האוכלוסייה היהודית. רוב האזרחים הערבים (81%) חוששים שיהודים ינהגו כלפיהם באלימות, 74% אינם בוטחים ביהודים, 68% רואים ביהודים גזענים, ורק 20% סבורים שהיהודים הם סימפטיים.

ניתוח רגרסיה של המאפיינים הסוציו-אקונומיים המשפיעים על היחיד מצביע על כך ש:

- גברים מביעים יותר אמון באוכלוסייה היהודית ותופסים אותם באופן יותר חיובי.
- אנשים שמועסקים בשוק העבודה מביעים יותר אמון באוכלוסייה היהודית ותופסים אותה באופן יותר חיובי.

אבל, האזרחים הערבים מגלים פתיחות ורצון להשתלב חברתית, כך ש- 80% מהם מעוניינים ליצור ערכים ומנהגים משותפים להם ולאוכלוסייה היהודית. תמיכה רבה יותר לכך נמצאה בקרב אנשים חילונים ואנשים נשואים. השתתפות בשוק העבודה וגיל משפיעים אף הם באופן חיובי.

דרוויניזם חברתי ועמדות חברתיות

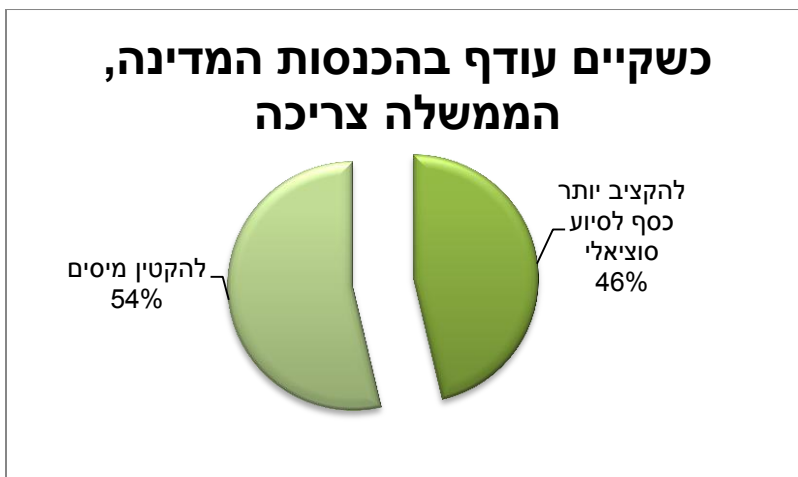
הנתונים המוצגים בטבלה מס' 3 מראים שהאזרחים הערבים תומכים בעמדות חברתיות. הרוב המכריע של האזרחים הערבים מאמין שהמדינה חייבת להבטיח הכנסה מינימאלית ולתמוך במשפחות הנמצאות בקשיים כלכליים (97%), ו-100% מוכנים לשלם מיסים על מנת לאפשר לממשלה לעשות כן. בנוסף, 74% מסכימים שיש צורך לתמוך בנזקקים שנקלעו לבעיות כלכליות שלא באשמתם.

טבלה מס' 3: עמדות חברתיות

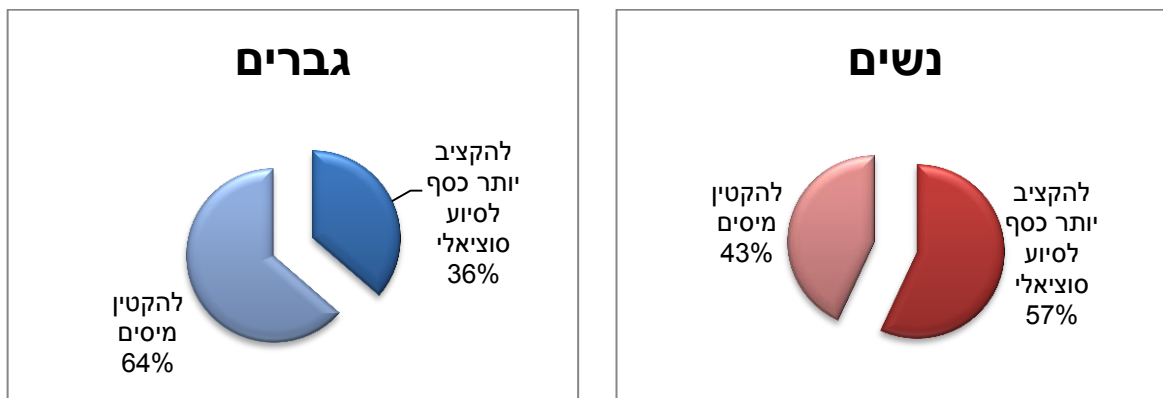
מספר	אחוזים	
335	73.8	תשלום מיסים הוא הכרחי כדי שנוכל לסייע לאנשים שנקלעו לבעיות כלכליות שלא באשמתם.
442	97.4	על המדינה להבטיח הכנסה מינימאלית ולתמוך במשפחות שנמצאות בקשיים כלכליים.
453	99.8	אני מוכן לשלם מיסים כדי שהמדינה תוכל לסייע לאחרים.

מרכיב העמדות החברתיות מכיל את כל שלוש השאלות שלעיל.

ניתוח רגרסיה מראה שרמת העמדות החברתיות במונחים של תפיסת הצורך ומוכנות לשלם מיסים גבוהה יותר בקרב אקדמאים מאשר בקרב לא-אקדמאים. אולם, רק 47% מהציבור מעדיפים להגדיל את ההוצאה על תמיכה בנזקקים במקום להקטין מיסים כאשר יש עודף בהכנסות המדינה.

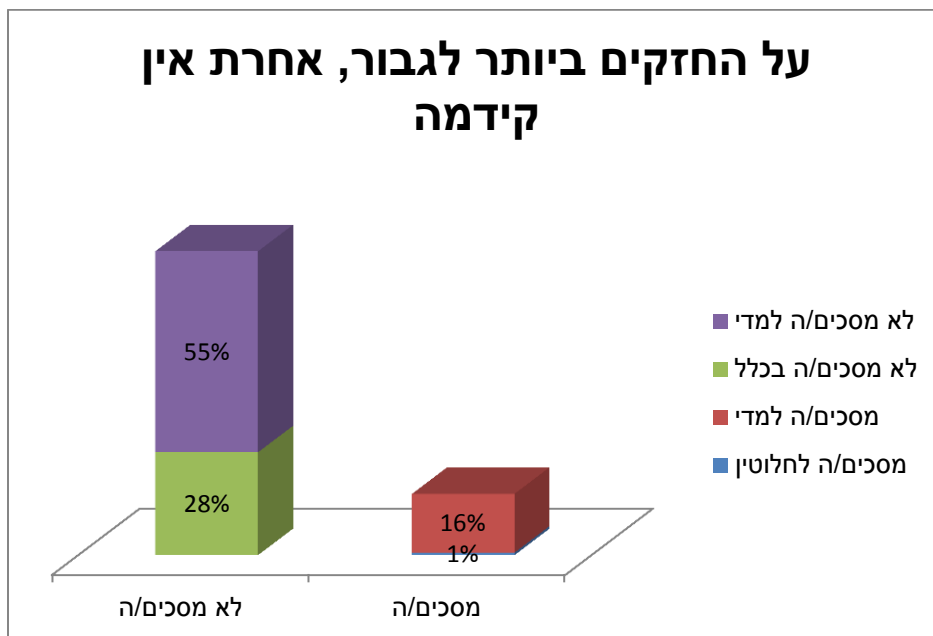
אצל נשים קיימת נטייה גבוהה יותר לתמוך במעורבות המדינה באמצעות הגדלת ההקצאה הציבורית.

בנושא דרוויניזם חברתי, המחקר מראה שרק 22% מהאזרחים הערבים מאמינים שעל אנשים לחשוב רק על עצמם, ו- 29% חושבים שבלתי אפשרי לחשוב על כולם, כי אז אין כל אפשרות להתקדם. רק 17% מחזיקים בעמדות דרוויניסטיות טיפוסיות ומאמינים שעל החזקים לגבור, כי אחרת החברה לא תתקדם.

ניתוח רגרסיה של המאפיינים הסוציו-אקונומיים שמשפיעים על היחיד מצביעים על כך ש:

- דעות דרוויניסטיות של אנשים דתיים הן מתונות יותר.
- גברים נוטים להביע עמדות דרוויניסטיות מתונות יותר מאשר נשים.
- עמדות דרוויניסטיות של אנשים נשואים הן מתונות יותר.

התנהגות סולידרית

טבלה מס' 4 מציגה התנהגויות הקשורות להתנדבות ולמתן תרומות בקרב אזרחי ישראל הערבים. בערך מחצית האזרחים הערבים (53%) עסקו בעבודה התנדבותית או השתתפו במיזמים חברתיים, כאשר 58% עסקו בפעילויות אלו למען האוכלוסייה הערבית והיהודית. 43% מהאזרחים הערבים התנדבו רק במסגרת הקהילה שלהם. תוצאות דומות נמצאו בהקשר של תרומות. כ- 82% מהאזרחים הערבים תרמו כסף לארגונים, עמותות ו/או יחידים בכלל, כאשר כ- 60% תרמו רק לארגונים ערבים, בעוד 40% תרמו לארגונים יהודים וערבים ו/או ליחידים. לא נמצאו משיבים שהתנדבו או תרמו רק במגזר היהודי.

טבלה מס' 4: התנדבות ותרומות

מספר	אחוזים	התנדבות או פעילות ציבורית
240	52.9	עבור (או לטובת) הקהילה הערבית בלבד
102	42.5	עבור (או לטובת) ערבים ויהודים
138	57.5	עבור (או לטובת) יהודים בלבד
0.0	0	תרומה לארגונים או עמותות ו/או יחידים
371	81.7	ארגונים ויחידים ערבים
224	60.4	ארגונים ויחידים ערבים ויהודים
147	39.6	ארגונים ויחידים יהודים בלבד
0.0	0	

ניתוח רגרסיה של המאפיינים הסוציו-אקונומיים שמשפיעים על היחיד מצביעים על כך ש:

- אנשים דתיים נוטים יותר להתנהגות סולידרית במונחים של תרומות והתנדבות.
- אנשים המועסקים בשוק העבודה נוטים יותר להתנהגות סולידרית במונחים של תרומות והתנדבות.

ב. הזדהות ושילוב חברתי

טבלה מס' 5 מציגה את היחס האמביוולנטי של האזרחים הערבים כלפי מדינת ישראל. מצד אחד, אזרחים ערבים מרגישים חלק מהמדינה (63%), מזדהים עם בעיותיה (71%), ומאמינים שקיים דמיון בסגנון חיים ובהתנהגות בינם לבין האזרחים היהודים (90%). אבל, בערך 40% מרגישים מנודים וזרים בארצם, ורק כ- 46% מרגישים גאווה חלקית או מלאה בהישגיה של ישראל. בו בזמן, כ- 90% מזדהים עם המדינה הפלסטינית-ערבית יותר מאשר עם מדינת ישראל.

טבלה מס' 5: מרכיבים של הזדהות עם מדינת ישראל

מספר	אחוזים	
206	45.5	כשישראל זוכה בפרס, אני מרגיש גאווה בארצי.
408	89.9	מבחינת סגנון חיים והתנהגות, אזרחי ישראל הערבים דומים יותר ליהודים מאשר לערבים בגדה המערבית וברצועת עזה.
409	90.3	מרבית הערבים מזדהים עם המדינה הפלסטינית יותר מאשר עם מדינת ישראל.
185	40.8	כאזרח ישראלי, אני מרגיש זר ומנודה בישראל.
285	62.8	אני מרגיש חלק ממדינת ישראל.
320	70.5	אני מזדהה עם הבעיות של מדינת ישראל.

מבט מעמיק יותר על סוגיית ההזדהות עם מדינת ישראל כפועל יוצא משאלות אלו מצביע על כך ש:

- להשתתפות בשוק העבודה יש השפעה חיובית על הזדהות עם המדינה.
- אנשים חילוניים מדרגים את הזדהותם כגבוהה יותר מאנשים דתיים ומסורתיים.
- למין ולגיל אין השפעה על ההזדהות עם מדינת ישראל.

חלוקה של משאבים סוציו-אקונומיים ותפיסות של שוויון

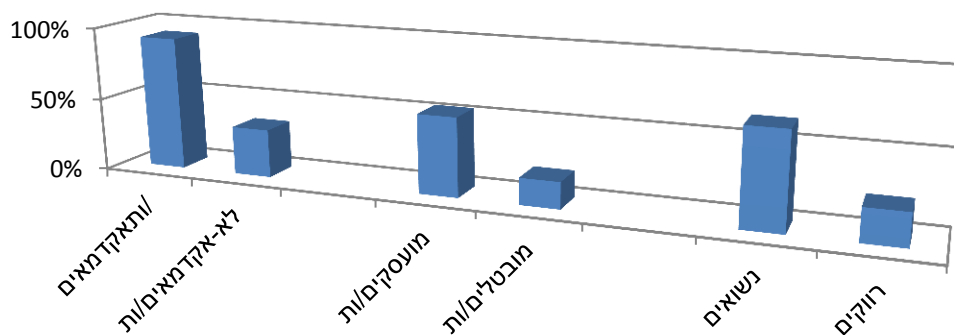
רוב האזרחים הערבים אינם מאמינים שקיימות בישראל הזדמנויות שוות או שוות באופן חלקי.

- 45% מהאזרחים הערבים מאמינים (באופן מלא או חלקי) שבישראל קיימת חלוקה צודקת של משאבים כלכליים.
- רק 9% מהציבור הערבי מרגישים שבישראל קיים שוויון הזדמנויות ללא הבדל לאום.
- מיעוט של 12% מאמין שקיים שוויון (מלא או חלקי) בין גברים ונשים.
- אבל, 74% מהאוכלוסייה הערבית סבורים שבישראל קיים חופש (מלא או חלקי) לעסוק בפעילות פוליטית.

מבט נוסף בשאלות אלו מצביע על כך שמספר משתנים בלתי-תלויים משפיעים על התפיסות של הציבור הערבי בישראל בסוגיות אלו. ראו בלוחות להלן:

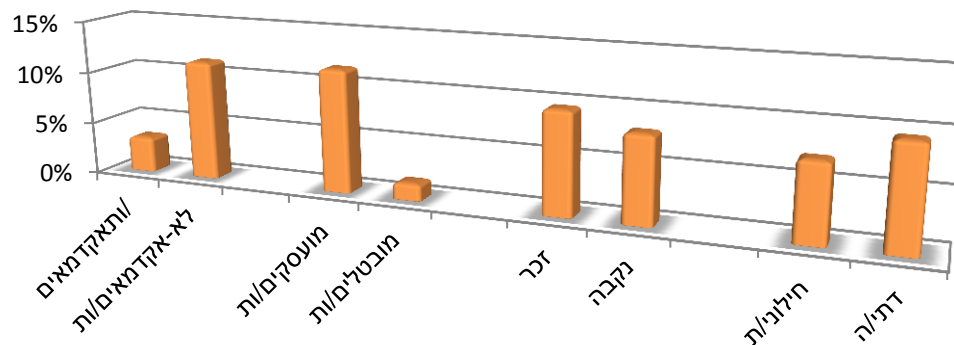
חלוקה הוגנת של משאבים כלכליים

■ הסכמה חלקית

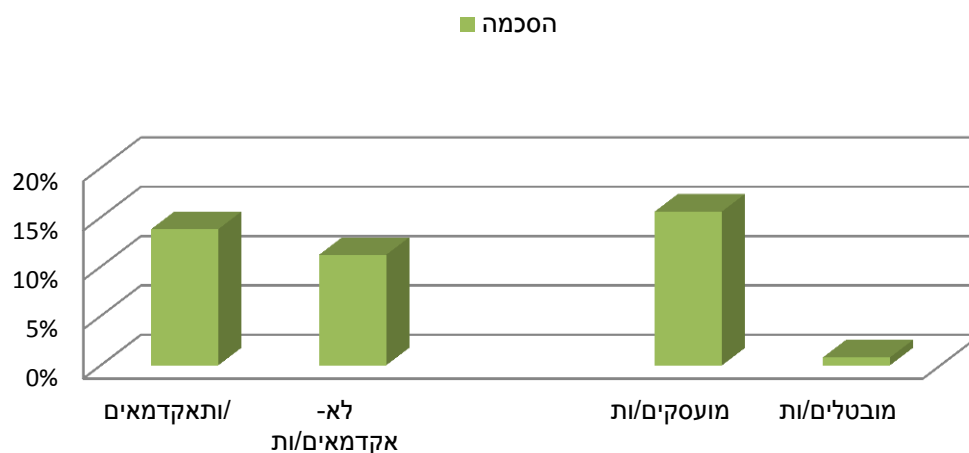

הזדמנות שווה ללא הבדל לאום

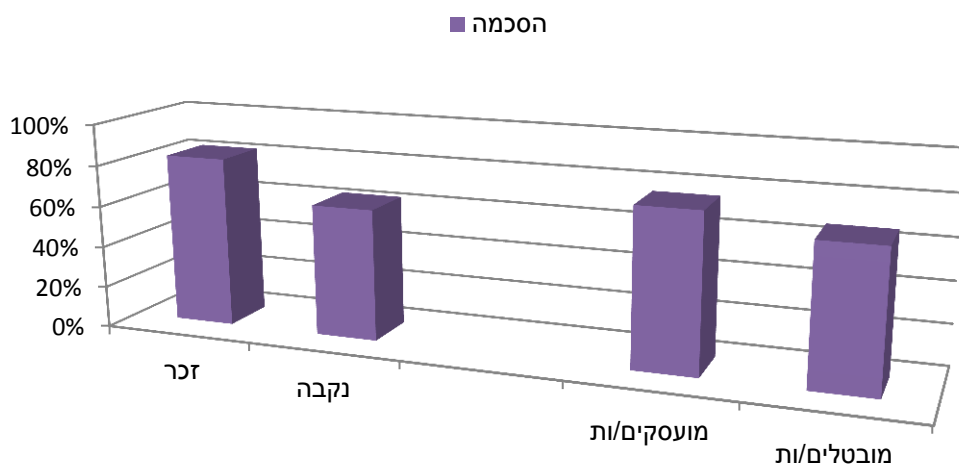
■ הסכמה

הזדמנות שווה לנשים ולגברים

חופש להשתתף בפעילויות פוליטיות

מודל הרגרסיה מראה ש:

- אקדמאים מדורגים גבוה יותר בתפיסת החלוקה השוויונית של משאבים כלכליים ושוויון בין המינים, אך נמוך יותר בנוגע לשוויון הזדמנויות ללא הבדל לאום.

- נשים מביעות תפיסה נמוכה יותר של שוויון הזדמנויות ללא הבדל לאום והחופש להשתתף בפעילות פוליטית.
- אנשים נשואים מדורגים גבוה יותר בתפיסת החלוקה השוויונית של משאבים כלכליים.
- אנשים עובדים דורגו גבוה יותר ממובטלים בתפיסת החלוקה השוויונית של משאבים כלכליים, שוויון הזדמנויות ללא הבדל לאום או מין, והחופש להשתתף בפעילות פוליטית.

5. מסקנות

זהו הדוח השני של סקר הסולידריות של רופין. הפרויקט נועד לבחון את ההיבט ההתנהגותי ואת היבט העמדות של סולידריות חברתית בקרב ישראלים, תוך התמקדות ביחסי הגומלין בין שלושה מושגים: קיטוב חברתי, שילוב חברתי וסולידריות. הדוח הראשון, שפורסם בשנת 2012, סיכם את עיקרי הממצאים לגבי תפיסות של סולידריות בקרב הציבור הישראלי בהתבסס על סקר ראשוני שנערך בשנת 2011. הדוח הנוכחי מציג את הממצאים של סקר 2013, בהתבסס על מדגם מייצג של האוכלוסייה הערבית בלבד. הדוח סוקר את העמדות של אזרחי ישראל הערבים כלפי האוכלוסייה הישראלית-יהודית וכן את הזדהותם עם מדינת ישראל, רמת השילוב הנתפסת, ותפיסתם את הסולידריות החברתית.

הממצאים העיקריים המתייחסים לארבעה המימדים של תפיסת הסולידריות החברתית הם:

- א. האזרחים הערבים מאמינים ביישום שיטת הממשל הדמוקרטית בישראל וביכולתם להשפיע על מדיניות הממשלה, אך אין להם אמון בפוליטיקאים.
- ב. לאזרחים הערבים אין אמון ביחסים בין האוכלוסייה היהודית והאוכלוסייה הערבית בישראל, והם תופסים את האוכלוסייה היהודית באופן שלילי.
- ג. האזרחים הערבים תומכים בעמדות חברתיות ודוחים דרוויניזם חברתי.
- ד. למרות תחושות חוסר האמון כלפי האוכלוסייה היהודית בישראל ותפיסתם השלילית את היהודים, רוב האוכלוסייה הערבית רוצה ליצור ערכים ומנהגים משותפים להם ולחברה היהודית.

שני ממצאים עיקריים עלו בנוגע לעמדות של אזרחי ישראל הערבים כלפי המדינה:

- א. לאזרחים הערבים בישראל יש יחס אמביוולנטי כלפי המדינה.
- ב. אזרחים ערבים מרגישים שחלוקת המשאבים החברתיים והכלכליים בישראל מוטה כנגד קהילתם.

הממצאים מעידים על כך שקיימים קווי דמיון בכמה היבטים של העמדות של האזרחים הערבים ושל האזרחים היהודים, כפי שעלו בסקר של שנת 2011. שתי הקבוצות הביעו חוסר שביעות רצון מהשפעת הציבור על הממשלה וחוסר אמון במפלגות ובכך שהן "רואות" את האזרח.

במקביל לעמדות השליליות של האוכלוסייה היהודית כלפי האזרחים הערבים, אזרחי ישראל הערבים מביעים חוסר אמון כלפי היהודים ותופסים אותם כאלימים וגזענים. שתי הקבוצות אינן דוגלות בדרוויניזם חברתי; ומכך, ערבים ויהודים בישראל אינם סבורים שהתנהגות חברתית מונעת על-ידי אינטרסים אנוכיים של היחיד, ושתי הקבוצות מסכימות שהחזק לא צריך בהכרח לגבור.

הממצאים גם מבטאים שמרבית הישראלים מאמינים (לפחות באופן חלקי) שקיים שוויון הזדמנויות וכן חופש להשתתף בפעילויות פוליטיות. הרוב בשתי הקבוצות מסכימים שפירות הצמיחה הכלכלית אינם מחולקים באופן צודק, והאזרחים הערבים מאמינים שעצם היותם ערבים היא הסיבה לחלוקה בלתי-צודקת של משאבי המדינה.

בנוסף, שתי האוכלוסיות סבורות שחובת המדינה היא להבטיח הכנסה מינימאלית ולתמוך במשפחות שנמצאות בקשיים כלכליים, אפילו אם יש יותר מדי נזקקים.

הממצאים ביחס לעמדות שליליות של האזרחים הערבים כלפי האזרחים היהודים, והעמדות השליליות של הציבור הישראלי כלפי הערבים, אינם ייחודיים לסקר זה. העמדות השליליות ההדדיות הן החוליה החלשה בסולידריות החברתית בישראל, ונדרשת התייחסות באמצעות פעולות במגוון של תחומים על מנת ליצור הזדמנויות, לדון בשיתוף פעולה ולמצוא פתרונות המקובלים על שני הצדדים.